

Termin “**ekonomija**“ potiče od grčkih reči oikos, što znači kuća, i nomos, što znači zakon. Dakle, u bukvalnom prevodu ekonomija predstavlja zakone pomoću kojih se upravlja kućom. Ekonomija kao nauka predstavlja iznalaženje metoda čija primena u procesima ekonomskih aktivnosti ljudi (proizvodnja, potrošnja, raspodela i razmena materijalnih dobara i usluga) omogućava uspešno upravljanje „nekom kućom“, bilo da je reč o porodičnom domaćinstvu, odnosno gazdinstvu, preduzeću, privredi jedne države, ili pak o svetskoj privredi. Posmatrano metaforično, pod kućom može da se podrazumeva preduzeće, privreda jedne države, pa i svetska privreda kao celina.

Podelu ekonomskih aktivnosti ljudi na proizvodnju, raspodelu, razmenu i potrošnju prvi je u ekonomiji postavio francuski ekonomist Žan Batist Sej.

Postoje različiti pristupi izučavanju ekonomskih aktivnosti. Međutim, ipak su se izdiferencirala dva osnovna pristupa.

Prvi pristup se odnosi na izučavanje ekonomskih aktivnosti kroz istorijske promene društveno-ekonomskih formacija i oblika svojine koji određuju karakter odnosa u raspodeli. Drugi pristup se odnosi na iznalaženje ekonomskih aktivnosti čija primena stalno povećava racionalnost ekonomskog ponašanja pojedinaca, preduzeća, domaćinstava i države. Ovaj pristup je izražen u gradjanskoj ekonomiji i to posebno kod protagonista neoklasične ekonomske misli. Za njih ekonomska aktivnost predstavlja ponašanje ljudi prilikom izbora između mnogobrojnih ekonomskih ciljeva i oskudnih materijalnih i nematerijalnih dobara i sredstava koja imaju alternativnu upotrebu a pomoću kojih se postižu ekonomski ciljevi. Dakle, ekonomija je racionalni izbor najbolje kombinacije ekonomskih ciljeva i sredstava pomoću kojih se postavljeni ciljevi ostvaruju. R. Lipsi smatra da se „savremena ekonomija bavi a) alokacijom društvenih resursa na alternativne upotrebe i raspodelom društvenog proizvoda na grupe i pojedince; b) promenama proizvodnje i raspodele tokom vremena, i c) „efikasnošću odnosno neefikasnošću ekonomskih sistema“.

Preuzeto iz: E. Woolf. al., Economics, Hutchinson, London, 1997, str. 1.

Pristalice prvog pristupa su oni ekonomisti koji smatraju da ekonomske aktivnosti kojima se usavršava ekonomska racionalnost ponašanja pojedinaca preduzeća i domaćinstava zavise od oblika svojine, a oblici svojine su istorijska kategorija i podložni su stalnim promenama. Zbog toga su i oblici ekonomskih aktivnosti usavršavanja ekonomske racionalnosti podložni promenama.

Za razliku od pristalica prvog pristupa, pristalice drugog pristupa, odnosno protagonisti neoklasične ekonomske misli, polaze od pretpostavke da je društveno-ekonomska formacija koja se temelji na privatnoj svojini i tržištu data i nepromenljiva. U takvoj nepromenljivoj društveno-ekonomskoj formaciji postoji samo jedan oblik ekonomskih aktivnosti usavršavanja ekonomske racionalnosti, a to je stalno iznalaženje najracionalnijeg izbora kombinacije ekonomskih ciljeva i sredstava pomoću kojih se postavljeni ciljevi ostvaruju.

LEKCIJA 1

1. POJMOVNO ODREĐENJE EKONOMIJE KAO NAUKE

LEKCIJA 2

2. OSNOVNE EKONOMSKE KATEGORIJE

2.1. LJUDSKE POTREBE

2.2. OBLICI EKONOMSKIH AKTIVNOSTI

LEKCIJA 3

3. EKONOMIJA KAO NAUKA - OSNOVNI ISTORIJSKI, TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKTI

3.1. PRETKAPITALISTIČKA EKONOMSKA MISAO - MERKANTILIZAM I FIZIOKRATIZAM

3.2. LIBERALNI KAPITALIZAM I KLASIČNA EKONOMSKA MISAO

3.3. DRŽAVNI KAPITALIZAM I EKONOMSKA MISAO

3.4. LIBERALISTIČKI REFORMIZAM DRŽAVNOG KAPITALIZMA I EKONOMSKA MISAO

LEKCIJA 4

4. MIKROEKONOMIJA I MAKROEKONOMIJA

LEKCIJA 5

MIKROEKONOMIJA

1. NASTANAK I POJAM MIKROEKONOMIJE

LEKCIJA 6

2. BEČKA (PSIHOLOŠKA) ŠKOLA

LEKCIJA 7

3. LOZANSKA (MATEMATIČKA) ŠKOLA

LEKCIJA 8

4. MARŠALIJANSKA (KEMBRIDŽKA, NEOKLASIČNA) ŠKOLA

4.1. ANALIZA TRAJNJE

4.2. TEORIJA VREDNOSTI

4.3. TEORIJA RASPODELE

LEKCIJA 9

5. SAVREMENA POSTMARŠALIJANSKA (NEOKLASIČNA) MIKROEKONOMSKA ANALIZA

5.1. PONAŠANJE I IZBOR POTROŠAČA

5.2. PONAŠANJE PROIZVOĐAČA - racionalan izbor i odluke proizvođača

5.3. TRAJNJA I PONUDA DOBARA I USLUGA

5.4. PONUDA I TRAJNJA FAKTORA PROIZVODNJE

5.5. TIPOVI I STRUKTURA TRŽIŠTA

LEKCIJA 10

MAKROEKONOMIJA

1. DRUŠTVENO RAČUNOVODSTVO
1.1. BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP)
1.2. BRUTO NACIONALNI PROIZVOD (GNP)
1.3. NOMINALNE I REALNE VREDNOSTI MAKROEKONOMSKIH AGREGATA I NJIHOV
IMPLICITNI CENOVNI DEFLATOR
LEKCIJA 11

2. KEJNSOVA MAKROEKONOMSKA ANALIZA
2.1. KEJNSOV ODNOS PREMA PRETHODNOJ EKONOMSKOJ TEORIJI
LEKCIJA 12

3. SAVREMENA POSTKEJNSIJANSKA MAKROEKONOMSKA ANALIZA
3.1. SKLONOST POTROŠNJI I ŠTEDNJI
3.2. STRUKTURA POTROŠNJE POJEDINIH GRUPA STANOVNIŠTVA
3.3. MARGINALNA SKLONOST POTROŠNJI I ŠTEDNJI
3.4. SKLONOST POTROŠNJI UKUPNOG STANOVNIŠTVA JEDNE DRŽAVE
3.5. NEZAPOSLENOST, INFLACIJA I INVESTICIJE
3.6. ŠTEDNJA I INVESTICIJE
3.7. PRINCIP MULTIPLIKATORA
3.8. PARADOKS ŠTEDLJIVOSTI
3.9. RAVNOTEŽNI NIVO NACIONALNOG DOHOTKA NA NIVOU PUNE ZAPOSLENOSTI -
deflacioni i inflacioni „gep“
3.10. PRINCIP AKCELERACIJE
LEKCIJA 13

4. SAVREMENA POSTKEJNSIJANSKA MAKROEKONOMSKA POLITIKA
4.1. MONETARNO-KREDITNA POLITIKA PROTIV RECESIJE, NEZAPOSLENOSTI I
INFLACIJE TRAŽNJE
4.2. FISKALNA POLITIKA PROTIV RECESIJE, NEZAPOSLENOSTI I INFLACIJE TRAŽNJE
LEKCIJA 14

5. MONETARIZAM
5.1. OSNOVNA OBELEŽJA MONETARIZMA
5.2. TEORIJSKI TEMELJI MONETARIZMA
5.3. SAVREMENI MONETARIZAM
5.4. MONETARIZAM I MONETARNA POLITIKA
5.6. MONETARIZAM I KEJNSIJANIZAM
LEKCIJA 15

6. INFLACIJA
6.1. FILIPSOVA KRIVA
6.2. OČEKIVANJA I INFLACIONA INERCIJA
6.3. RACIONALNA OČEKIVANJA I BEZBOLNA DEZINFLACIJA
LEKCIJA 16

7. AGREGATNA TRAŽNJA I AGREGATNA PONUDA

7.1. NERAVNOTEŽE U PRIVREDI

7.2. MEĐUZAVISNOST MAKROEKONOMSKIH VARIJABLI

7.3. MAKROEKONOMSKA RAZLIKA KRATKOG I DUGOG ROKA

7.4. AGREGATNA TRAZNJA

7.5. AGREGATNA PONUDA

LEKCIJA 17

8. MAKROEKONOMIJA OTVORENE PRIVREDE

8.1. MAKROEKONOMSKE POLITIKE OTVORENE PRIVREDE I FIKSNI DEVIZNI KURS

8.2. MAKROEKONOMSKE POLITIKE OTVORENE PRIVREDE I FLUKTUIRAJUĆI DEVIZNI KURS

LEKCIJA 18

9. DUGOROČNI EKONOMSKI RAST

9.1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE PONAŠANJA PRIVREDE NA DUGI I KRATKI ROK

9.2. OSNOVNA OBELEŽJA DUGOROČNOG EKONOMSKOG RASTA

9.3. TEORIJE DUGOROČNOG EKONOMSKOG RASTA

LEKCIJA 19

10. REGULATORNE FUNKCIJE DRŽAVE U SAVREMENIM TRŽIŠNIM PRIVREDAMA

10.1. Uopšte o regulatornim funkcijama države u savremenim tržišnim privredama

10.2. REGULATORNE FUNKCIJE DRŽAVE U SEKTORU ALOKACIJE RESURSA

10.3. REGULATORNA FUNKCIJA DRŽAVE U REDISTRIBUTIVNOM SEKTORU

10.4. REGULATORNA FUNKCIJA DRŽAVE U STABILIZACIONOM SEKTORU

10.5. REGULATORNE FUNKCIJE DRŽAVE U SEKTORU FUNKCIONISANJA TRŽIŠNIH INSTITUCIJA

10.6. REGULATORNE FUNKCIJE DRŽAVE U RAZVOJNOSTRUKTURNOM SEKTORU

10.7. REGULATORNE FUNKCIJE DRŽAVE U SEKTORU EKONOMSKIH ODNOSA SA INOSTRANSTVOM

10.8 REGULATORNE FUNKCIJE DRŽAVE U SEKTORU EKOLOŠKE POLITIKE

3. EKONOMIJA KAO NAUKA - OSNOVNI ISTORIJSKI, TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKTI

3.1. PRETKAPITALISTIČKA EKONOMSKA MISAO - MERKANTILIZAM I FIZIOKRATIZAM

Merkantilisti su prvi ekonomski mislioci sa koliko-toliko zaokruženim i konzistentnim ekonomskim učenjem. Skoro sve razvijene evropske države, u razdoblju od XV do XVII veka, imale su svoje predstavnike merkantilističke ekonomske misli. Njihovi teorijski stavovi bili su uslovljeni ekonomskim prilikama tog doba. To je vreme početka razvoja tehnologije i naoružanja, razvoja međunarodne trgovine i formiranja svetskog tržišta i značajne uloge trgovinskog kapitala. Najpoznatiji merkantilistički pisci su Italijan Antonio Sera (napisao delo „Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika“), Francuz Antoan Monkretjen i Englez Tomas Mun, čije je glavno delo „Blago Engleske od spoljne trgovine ili bilans spoljne trgovine kao regulator našeg bogatstva“, koje je objavljeno 1664. godine. Merkantilističko učenje u Francuskoj se zvalo kolberizam, prema Kolberu, ministru finansija u vreme Luja XIV.

Osnovni teorijski principi merkantilističkog ekonomskog učenja su: 1) bogatstvo jedne države izražava se u novcu, odnosno u plemenitim metalima; 2) ukoliko u zemlji nema rudnika zlata i srebra, do novca se dolazi jedino putem spoljne trgovine, a to znači da 3) izvoz roba dovodi do priliva novca u zemlju čime se povećava bogatstvo države, a uvoz dovodi do odliva novca čime se smanjuje bogatstvo države. Iz ovih teorijskih principa proizlazi shvatanje merkantilista o značajnoj ulozi države u privrednom životu. Država direktno interveniše u oblasti spoljnotrgovinske razmene. Po shvatanju ranih merkantilista, ta intervencija treba da ide i do zabrane uvoza robe.

Rani merkantilizam

je poznat kao monetarni sistem ili bulionizam. On traje do kraja XVI veka i zalaže se za sistem novčanog bilansa u spoljnoj trgovini.

Razvijeni merkantilizam se javlja u XVII veku. On se zalaže za princip trgovinskog bilansa u spoljnoj trgovini. Država ne treba da ide do zabrane uvoza robe, ali mora da obezbedi pozitivan spoljnotrgovinski bilans. To znači da država treba da interveniše i u oblasti proizvodnje. Struktura proizvodnje u zemlji mora da odgovara potrebama spoljnog tržišta.

U tadašnjim evropskim državama vladari su prihvatili merkantilistička shvatanja o ulozi države u privrednom životu. Država je svojim direktnim intervencionističkim merama regulisala spoljnu trgovinu, uvodila carinske i druge barijere za uvoz robe, a raznim olakšicama stimulisala izvoz.

Španski kraljevi u XVI veku regulisali su opticaj novca u privredi. To je bio klasičan primer merkantilizma kao monetarnog sistema. Za izvoz plemenitih metala sledila je smrtna kazna. Španski brodovi koji su izvozili robu nisu smeli za uzvrat da uvezu drugu robu, već isključivo ekvivalent u novcu, odnosno u plemenitim metalima.

Kao predstavnik razvijenog merkantilizma, italijanski pisac Antonio Serra nije bio za državne mere koje zabranjuju uvoz robe, odnosno odliv novca iz zemlje. On je bio za državnu intervenciju radi prilagodjavanja strukture proizvodnje potrebama inostranog tržišta.

Fiziokratizam, kao homogena škola ekonomske misli, javlja se medju francuskim ekonomistima u XVIII veku. To je škola čije se učenje uglavnom svodi na stavove francuskog ekonomiste Francois Kenea (1694-1774). Ostali fiziokrati: Mirabeau, Dupon, De Nemours, Mersier de la Riviere, Bode i drugi, uglavnom su popularisali Keneove ideje.

Pojam „fiziokrati“ i fiziokratska škola potiče od grčke reči „fiziokratija“. Fiziokratija znači vladavina prirode. Prirodni poredak je zasnovan na nepromenljivim prirodnim zakonima. Kao takav, on je najbolji i najracionalniji. Radi toga, po ugledu na njega, treba ustanoviti i poredak u društvu i privredi. Kao što priroda ima svoje samoregulativne mehanizme, u društvenom i privrednom poretku, koji je ustanovljen po ugledu na prirodne zakone, takodje postoje samoregulativni mehanizmi. Svako uplitanje države u takav poredak može samo da smeta i pravi štetu. Privredni život treba prepustiti njegovim sopstvenim zakonitostima i ekonomskoj slobodi.

F. Quesnay, Droit naturel (Prirodno pravo), 1763, prevedeno je zajedno sa još nekim njegovim radovima u zbirci „Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća“, Zagreb, „Kultura“, 1952. god.

Za razliku od merkantilista, koji su smatrali da je izvor svih bogatstava u novcu i plemenitim metalima i stoga su izučavali većinom oblast prometa, **fiziokrati se bave proizvodnjom i to poljoprivrednom proizvodnjom jer „zemlja je izvor svih bogatstava“**.

F. Quesnay, Opšta načela ekonomske vlade u nekom agrarnom kraljevstvu i primedbe na ta načela, „Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća“, Kultura, Zagreb, 1952, str. 361-372.

Industrija samo preobražava već postojeće vrednosti. Zbog toga ona ne utiče na promenu materijalnog bogatstva zajednice i nju treba osloboditi svakog mešanja države jer bi se ono negativno odrazilo na poslovnost industrije. Država treba da interveniše samo u oblasti oporezivanja zemlje.

Dakle, fiziokrati su merkantilističkom načelu sveobuhvatne državne intervencije suprotstavili načelo „laissez faire - laissez-passer“. Zahteva se ukidanje svih oblika državne intervencije. To je bio izraz shvatanja i težnji već ojačane trgovačke i industrijske buržoazije. U tom smislu E. Rol (Eric Roll) zapaža da „upravo zato, što se zemlja smatrala kao jedini izvor bogatstva, praktični zaključak bio je protiv posjedničkih interesa - jedinstven porez. Taj je zaključak, zajedno s neintervencionističkom politikom, postao snažna pomoć razvitku industrije, premda u shvatanjima fiziokrata nije nikad imao tu namjenu“.

Eric Roll, Povijest ekonomske misli, „Kultura“, Zagreb, 1956, str. 108.

Kene je kritikovao merkantilistička shvatanja o potrebi postizanja aktivnog trgovinskog bilansa. On je smatrao da je davanje robe za novac davanje korisnijih stvari za manje korisne. Novac nije bogatstvo već služi samo kao prometno sredstvo. Kene se zalaže za potpuno slobodnu trgovinu i konkurenciju. Tu onda nema mesta za intervenciju države onako kako su to definisali merkantilisti. Uloga države je svedena na najmanju moguću meru.

3.2. LIBERALNI KAPITALIZAM I KLASIČNA EKONOMSKA MISAO

Začeci klasične ekonomske misli počinju sa britanskim ekonomistom Vilijamom Petijem (William Petty, 1623-1687). Njegova najpoznatija dela su „Rasprava o porezima i kontribucijama“ i „Nešto o novcu“.

W. Petty, A Treatise on Taxes and Contributions, 1662, „Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća“, „Kultura“, Zagreb, 1962, str. 193-263.

W. Petty, Qantulumcunque concerning money, 1682, „Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća“, „Kultura“, Zagreb, 1962, str. 264-272.

U XVII i XVIII veku Engleska je, u odnosu na druge evropske zemlje, imala najbrži industrijski razvoj. Razvoj manufaktura uzima pun zamah. Stvaraju se temelji tekstilne industrije. Počinje razvoj metalurgije. Trgovinski kapital sve više ustupa mesto industrijskom kapitalu. Međutim, još uvek su jaka razna feudalna ograničenja. Na praksu

privrednog života mnogo jači uticaj imaju merkantilističke ekonomske doktrine državnog intervencionizma nego fiziokratske ideje o konkurenciji i ekonomskim slobodama. Buržoazija još nije izborila ekonomske slobode. U takvoj situaciji stvaralaštvo Vilijema Petija ostalo je u krilu merkantilističkih ekonomskih učenja, ali je počelo i da se izdvaja iz tog učenja. Taj deo Petijevog stvaralaštva koji je počeo da se izdvaja iz merkantilističkog ekonomskog učenja postavlja temelje klasične ekonomske misli. Kada je u pitanju uloga države u privrednom životu, Peti je negde između stavova razvijenog merkantilizma i stavova pristalica ekonomskog liberalizma Kenea i, posebno, Smita. Po njemu, država treba da interveniše merama koje će unaprediti tehnologiju. Fiskalni i carinski doprinos pojedinaca treba da bude u skladu sa njihovom imovinom i uspešnošću poslovanja. Prilikom određivanja izvoznih carina, država treba da vodi računa o konkurentnoj sposobnosti domaće robe, a uvozne carine moraju biti u funkciji zaštite domaće proizvodnje.

U ranim radovima Peti prihvata merkantilističke ideje. Kasnije, on ih se sve više oslobadja, posebno u svom poslednjem radu „Nešto o novcu“. I dalje ostaje pristalica državnog intervencionizma u oblasti najamnina.

Gledano u celini, Petijev državni intervencionizam znatno je blaži od onog za koji se zalažu merkantilisti, posebno u oblasti spoljne trgovine. U tom smislu on izjavljuje i sledeće: „Moramo općenito uzeti u obzir da mudri lekari ne diraju preterano u svoje pacijente, već posmatraju tok prirode i pridržavaju ga se radije nego da mu se suprotstavljaju svojim vlastitim žestokim uplitanjem, a taj isti način treba primenjivati u politici i ekonomici.“Ovim rečima, Vilijem Peti kao da je najavio dolazak Adama Smita, koji će, posle više od 100 godina, u svom čuvenom delu „Bogatstvo naroda“, u okviru teorije ekonomskog liberalizma, izneti slične, ako ne i iste ideje.

W. Petty, A Treatise on Taxes and Contributions, op. cit., str. 233.

Adam Smit (1723-1790) je britanski ekonomista. On je postavio **temelje klasične ekonomske misli**

Njegovo najpoznatije delo zove se „Bogatstvo naroda“. Doba u kome Adam Smit živi karakterišu zastareli feudalni odnosi i institucije, kao i ostaci mnogobrojnih mera državnog intervencionizma, zabrana i raznih ograničenja u privrednom životu. S druge strane, mlada buržoazija jasno postavlja zahteve za ekonomskom slobodom, slobodom lične inicijative i nemešanja države u ekonomski život. Učenje Adama Smita predstavlja izraz zahteva vremena u kome je živeo.

Smit se, pre svega, definitivno obračunao sa još uvijek vladajućim merkantilističkim stavovima. Odbacuje sve zaštitne carine i ograničenja. Dakle, dokazuje potrebu potpunog odbacivanja državnog intervencionizma i teorijski utemeljuje ekonomski liberalizam. Zalaže se za potpunu ekonomsku slobodu, slobodnu konkurenciju, itd.

Shvatanja Adama Smita o ulozi države u privrednom životu podudaraju se sa fiziokratskim teorijskim sistemom. Razlika je u tome što fiziokrati smatraju da društveni „prirodni poredak“ može da se ostvari u feudalnom sistemu s apsolutističkom monarhijom, a po shvatanjima predstavnika klasične ekonomske misli Adama Smita i Davida Rikarda, društvenom „prirodnom poretku“ odgovara liberalni kapitalizam. U njemu svako može da „potpuno slobodno slijedi svoj vlastiti interes na svoj vlastiti način i da i svojom radinošću i svojim kapitalom konkurira s radinošću i kapitalom svakog drugog čovjeka“. Pojedina „vodi jedna nevidljiva ruka, da promiče cilj, koji uopće nije namjeravao postići“, tako da „kad on slijedi svoj vlastiti interes, on često promiče interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga promiče“

Adam Smit, Bogatstvo naroda, drugi svezak, „Kultura“, Zagreb, 1952, str. 187.

Adam Smit, Bogatstvo naroda, prvi svezak, „Kultura“, Zagreb, 1952, str. 407.

Dakle, kada su prirodno uskladjeni lični i zajednički interesi nema potrebe da se država meša u ekonomski život. Država treba da: 1) brani društvo od spoljnih napada; 2) štiti i pravilno sprovodi pravdu za svakog člana društva, i 3) sprovodi izvesne javne radove i održava neke javne ustanove gde pojedinci nemaju profitni interes.

Adam Smit, Bogatstvo naroda, drugi svezak, „Kultura“, Zagreb, 1952, str. 187.

Predstavnici klasične ekonomske misli posebno ističu da država ne treba da se meša u oblast trgovine i industrije, jer privredni razvoj zavisi od akumulacije kapitala, a na akumulaciju ne može da se utiče državnim intervencijom. Država može samo donekle da utiče na strukturu investicija.

Adam Smit se posebno isticao kao pobornik državne akcije radi zaštite ekonomskog liberalizma. Principi ekonomske slobode mogu da budu ugroženi isključivo kada je potrebno da se preduzmu određene mere radi odbrane zemlje. Takodje, intervencija se može

primeniti kada se uvozna roba carini za onoliko za koliko je domaća roba oporezovana.

Adam Smit, Bogatstvo naroda, prvi svezak, „Kultura“, Zagreb, 1952, str. 414-416.

Dubokom kritikom merkantilističke ekonomske politike Adam Smit je teorijski izrazio liberalističku tendenciju industrijske buržoazije, koja još nije bila kadra da se u praksi u potpunosti suprotstavi ostacima intervencionizma i ograničavanja slobodne preduzimljivosti.

Krajem XVIII veka i u prvoj polovini XIX, u Zapadnoj Evropi došlo je do velikih promena. U Engleskoj se odigrao industrijski prevrat, u Francuskoj velika revolucija i dugotrajni ratovi širom Zapadne Evrope. Ideje Francuske revolucije su se širile u sve evropske zemlje. Feudalizam, kao društveno-ekonomska formacija, ubrzanim tempom se raspada. Industrijski prevrat, započet u Engleskoj, nastavio je da se širi i u ostale zemlje. U takvom vremenu javlja se britanski ekonomista **David Rikardo (1772-1823)**. **Rikardovo ekonomsko učenje predstavlja najviši domet klasične ekonomske misli**

. Njegova ekonomska teorija utemeljila je školu ekonomske misli koja je po svom tvorcu nazvana rikardijanskom. Za razliku od Adama Smita, koji je živio i radio u uslovima jakih feudalnih ograničenja i dominacije merkantilističkih shvatanja o državnoj intervenciji, David Rikardo živi i stvara u uslovima kada su principi ekonomskog liberalizma postali, uglavnom, stvarnost. On te principe smatra kao prirodne i u svom teorijskom ekonomskom učenju polazi od njih kao od večitih i nepromenljivih pretpostavki. Glavno njegovo delo je „Načela političke ekonomije“.

Na temelju teorijskih shvatanja klasične ekonomske misli, uporedo s učvršćivanjem ekonomskog liberalizma, u zapadnoevropskim zemljama došlo je do stvaranja i razvoja liberalne države. Uloga te države bila je da štiti sistem kapitalističkih odnosa koji su uspostavljeni na osnovi privatne svojine. Rikardova shvatanja su se uklapala u tadašnje vladajuće stanovište da su osnovni činioци proizvodnje, kapital i rad, jednaki. U skladu sa tim stanovištem država se, u praksi, nije mešala u uspostavljanje međusobnih odnosa između nosilaca kapitala i rada, kapitalista i radnika. Dakle, liberalna država je bila samo zaštitnik privatne svojine i javni organ koji obezbeđuje uslove za realizaciju slobodno zaključenih ugovora.

3.3. DRŽAVNI KAPITALIZAM I EKONOMSKA MISAO

Već tokom devetnaestog, a posebno početkom dvadesetog veka, teorija ekonomske misli i praksa privrednog života zapadnoevropskih zemalja počinju sve više da se udaljavaju jedna od druge. Ekonomisti popularišu i razradjuju ideje klasične ekonomske misli, a pojedini čak i apologetski brane ekonomski liberalizam i liberalnu državu. Istovremeno, privredni život je sve manje odgovarao idejama klasične ekonomske misli. Brz tehnološki razvoj, uvećavanje industrijskog i finansijskog kapitala, neumitno su menjali strukturu privrede i proizvodnje. Radjali su se monopoli.

Najpoznatiji interpretatori klasične ekonomske misli, posebno Rikardovog učenja, bili su: **Žan Batist Sej (1766-1832), Robert Maltus (1766-1834) i Džon Stjuart Mil (1806-1873)**. Sej je formulisao teoriju realizacije, odnosno „zakon tržišta“. Po tom zakonu, svaki prodavac je kupac, a svaki kupac je prodavac. To znači da sama proizvodnja stvara svoje tržište i nemoguća je opšta kriza hiperprodukcije. Maltus je postao poznat po svojoj teoriji stanovništva. Ukazuje na opasnost narušavanja ravnoteže između velikog porasta stanovništva i nedovoljnog porasta količine hrane. Rešenje je u slobodnom delovanju tržišta radne snage i životnih namirnica. Kada ima više stanovnika od raspoložive količine hrane, raste ponuda radne snage i pada najamnina. Niska najamnina i beda destimulativno deluju na porast stanovništva.

Ž. B. Sej: Traktat političeskoj ekonomii, Soldatenkova, Biblioteka ekonomistov, 1896.

Thomas Robert Malthus, Principles of Political Economy Considered with a View to Their Practical Application, 1820.

J. Stuart Mill: Principles of Political Economy, Boston, Little, Brown and Co, 1848.

Sedamdesetih godina devetnaestog veka u ekonomskoj misli nastaje pravac pod nazivom **marginalizam**. Ovaj pravac se vezuje za

ime engleskog ekonomiste

Dževonsa (1835-1882)

. Njegovi istomišljenici, koji se javljaju skoro istovremeno kada i on, su:

Menger iz Austrije, Valras iz Švajcarske, Vilfredo Pareto i Alfred Maršal.

Leon Walras, Elements D'economie politique Pure, I i II deo, 1874. i 1899.

V. Pareto, Cours D'economie politique, 1896, 1897.

A. Marshall, Principles of Economics, London, MacMillan And Company, 1890.

U svojim ekonomskim učenjima svi oni polaze od uslova slobodne konkurencije, iako su, posebno Maršal, svesni postojanja monopola. Ovi ekonomisti odbacuju Rikardovu teoriju radne vrednosti. Na taj način obračunavaju se sa zaključcima do kojih su socijalisti-rikardijanci došli pošavši od Rikardove teorije radne vrednosti. Dakle i pored postojanja sve više monopola, ekonomisti marginalističkog pravca liberalnu državu i ekonomski liberalizam ne dovode u pitanje. To jednostavno nije predmet njihovih istraživanja. I dalje im je **polazno stanovište da je slobodna konkurencija jednom za uvek stvoren sistem.**

Pojavu monopola marginalisti kritikuju kao prolaznu pojavu. **Tako, na primer, Maršalov sledbenik Pigu u svojoj knjizi „Ekonomika blagostanja“ ukazuje da pojava monopola i nepotpuna konkurencija dovode do neracionalnog korišćenja prirodnih resursa. On je protiv monopola. Medjutim, Pigu ne shvata nužnost nastajanja monopola kao pojavnog oblika unutrašnje logike razvoja kapitalističkog sistema. On veruje da su monopoli prolazna pojava i da će nestati. Tada će sve opet biti kao pre - slobodna konkurencija, ekonomski liberalizam i liberalna država. Medjutim, monopoli i nepotpuna konkurencija su postali trajna stvarnost kapitalističke privrede. Tradicionalna ekonomija to nikada nije shvatila.**

Privredni život je išao svojom logikom napuštanja ekonomskog liberalizma i liberalne države. Još **pre Prvog svetskog rata**, tačnije 1912. godine, kandidat za predsednika SAD, Vudro Vilson, u svojoj izbornoj platformi zalagao se za veću ulogu države u privredi SAD. Prvi svetski rat je privredi SAD omogućio prebrodavanje recesije. Medjutim, velike ratne porudžbine iz Evrope dovele su do sukoba različitih interesa i tržišnih poremećaja. Klasični ekonomski mehanizmi nisu više obezbeđivali racionalnu organizaciju proizvodnje koju su diktirali novi uslovi. Zbog toga, sve više su počeli da se izražavaju zahtevi za

centralnom ulogom države u vanrednim uslovima. Predsednik SAD je formirao državnu upravu za industrijsku mobilizaciju i Savet nacionalne odbrane (CND). Ovaj Savet je brinuo o nabavci sirovina, mobilizaciji industrije i transporta, kontroli proizvodnje hrane, cenama i drugim aspektima privredne mobilizacije.

Posle Prvog svetskog rata nastupila je „nova era“. Funkcije države u privredi bile su ograničene. Smanjeno je oporezivanje i uloga države svodila se na zaštitu privatne svojine.

Visoka privredna aktivnost bila je rezultat prelaska sa ratne na mirnodopsku privredu. Međutim, predstavnici privatnog preduzetništva smatrali su da je takva privredna aktivnost rezultat „nove ere“, tj. vraćanja na uslove slobodne konkurencije i ograničene uloge države.

Njihove ocene demantovala je **Velika ekonomska kriza koja je počela 1929. godine.** To je bila do tada najveća ekonomska kriza.

U razdoblju od 1923. do 1929. godine u SAD je prosečna nadnica industrijskog radnika po satu bila povećana za 8%. Istovremeno, profit korporacija porastao je za 62%, a isplaćene dividende za 64%, pri opštem porastu nacionalnog dohotka od 21%. Povećani nacionalni dohodak se nesrazmerno mnogo koristio za privatnu akumulaciju. Potrošnja je zaostajala. Zbog toga je akumulacija, umesto u proizvodnji, završavala na tržištu akcija. Počela je špekulativna trka naduvavanja vrednosti akcija i lakog bogaćenja. Tržište akcija je doživelo kolaps. To je prouzrokovalo paniku.

Razbijene su sve iluzije nosilaca koncepcije „nove ere“. Privredna struktura, koja je radikalno izmenjena tokom rata, koncentrisana i kapitalno intenzivna proizvodnja, postavili su nove zahteve i tražili nova rešenja.

Kao što je iz temelja uzdrmala mehanizam kapitalističke reprodukcije, Velika ekonomska kriza je uzdrmala i postojeća ekonomska učenja koja su u osnovi polazila od uslova potpune konkurencije. Stvara se teorija monopola i nepotpune konkurencije.

Analizu monopola i nepotpune konkurencije počeo je britanski ekonomist italijanskog porekla Srafa. On **1926. godine objavljuje članak „Zakoni o prinosima u uslovima nepotpune konkurencije“.** U ovom članku Srafa direktno ističe zahtev da treba napustiti pretpostavku slobodne tj. potpune konkurencije od koje je polazila tradicionalna ekonomija. Monopol i nepotpuna konkurencija postali su stvarnost

kapitalističke privrede. Analizom monopola i nepotpune konkurencije bavili su se i sledeći autori: američki ekonomist, profesor **E. Chamberlin, koji je 1933. godine objavio rad „Teorija monopolne konkurencije“, kao i engleski profesor Kembridžkog univerziteta, Džoana Robinson, svojim delom „Ekonomika nepotpune konkurencije“, koje je objavljeno takodje 1933. godine. Kasnije se javlja delo Trifina „Monopolistička konkurencija i opšta ravnoteža“.**

Piero Sraffa, The Laws of Returns under Competitive Conditions, 1926.

E. Chamberlin, The Theory of Monopolistic Competition, 1933.

Joan Robinson, The Economic of Imperfect Competition, 1933.

R. Triffin, Monopolistic Competition and General Equilibrium, 1940.

Stavovi u navedenim radovima počeli su da približavaju ekonomsku teoriju praksi privrednog života. Međutim, i ovi autori problem monopola i nepotpune konkurencije analiziraju isključivo sa stanovišta procesa razmene i svode ga na nesavršenost tržišta. Oni ne uvidjaju istorijsku nužnost nastajanja monopola i nepotpune konkurencije kao pojavnog oblika unutrašnje logike razvoja kapitalističkog sistema. Tu nužnost uvidja **Džon Majnard Kejns (John Maynard Keynes, 1883-1946)**

. On kaže: „Dok bi se, prema tome, proširenja funkcija vlade koja sobom donosi zadatak uskladjivanja sklonosti ka potrošnji s podstrekom za investiranje činili publicisti devetnaestog veka ili savremenom američkom finansijeru kao strahovita povreda individualizma, - ja ga, naprotiv, branim i kao jedino moguće sredstvo da se izbegne uništenje postojećih privrednih oblika u njihovoj celini i kao uslov uspešnog delovanja inicijative pojedinaca“. Država je dobila kvalitativno novu, usmeravajuću ulogu u nacionalnoj privredi. Ona postaje aktivan činilac u pokretanju i održavanju reprodukcioni procesa. Ekonomski liberalizam i liberalna država prerastaju u državni intervencionizam i državni kapitalizam.

John Maynard Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936.
Prevedeno je kod nas kao Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca, „Kultura“, 1956, str. 401.

Analizom razdoblja između 1923. i 1929. godine, perioda pred Veliku ekonomsku krizu, Kejn je došao do zaključka da u međusobnom uticaju između sklonosti ka potrošnji i podsticaja za investicije dolazi do nepotpunog korišćenja akumulacije i opadajućeg obima spontanog investiranja. Pošto sklonost k potrošnji ne može značajno da se izmeni, začarani krug može da se prevaziđe samo državnom intervencijom, a javni izdaci da dopune nedovoljan obim privatnog investiranja i time obezbede privredjivanje na nivou punog korišćenja proizvodnih kapaciteta. Dakle, uloga države i njene intervencije nije rezultat spontanog ekonomskog kretanja i prolazni oblik razrešavanja određenih protivurečnosti privrednog sistema, već instrument koji treba da taj sistem vrati i održi u životu. Kejn je - po rečima Harisa - „darovao demokratskom kapitalizmu novi rok života; postupajući tako, on je učvrstio ovo društvo u epohi kada mu pretila smrtna opasnost“.

S. Harris, John Maynard Keynes - Economist and Policymaker, New York, 1955, str. IX-X.
Pismo Bernardu Šou je od 1. januara 1935. godine.

U SAD je, posle kraha koncepcije „nove ere“, Ruzvelt, na dan svoje inauguracije za predsednika SAD, 4. marta 1934. godine, najavio „nju-dil“ (new deal), privrednu politiku i sistem državnih ekonomskih mera. To su bile mere antidepresione ekonomske politike. One nisu nastale pod neposrednim uticajem Kejnsovih ideja, ali su u osnovi odgovarale antidepresionim merama koje je predlagao Kejn u svojim radovima. Mere „nju-dila“ sastojale su se uglavnom u: ekspanziji novčane mase, nižoj kamatnoj stopi, državnim rashodima iz zajmova, tj. deficitnom finansiranju i merama usmerenim ka podizanju sklonosti ka potrošnji.

Mere u okviru „nju-dila“ su uspele da uravnoteže poremećene odnose u privrednom životu, ali ne u potpunosti. Tek su neposredni efekti Drugog svetskog rata i angažovanje SAD u njemu u potpunosti uravnotežili poremećene ekonomske odnose. Ratni sukob je za američku privredu značio veliki porast vojnih potreba i izvoza u savezničke zemlje na osnovu Zakona o zajmu i najmu (Lend Lease Act), iza čega su stajala mobilisana javna sredstva. Izdaci za odbranu dostigli su takve razmere da su u svojim mesečnim alokacijama prevazilazili - ne godišnje, već ukupne izdatke glavnih projekata „nju-dila“, kroz čitav period njegovog sprovođenja. Radikalni porast proizvodnje i ostvarivanje pune zaposlenosti bili su rezultat opšte nacionalne mobilizacije za uspešno vođenje rata. Sav taj razvoj ostvaren je primenom i korišćenjem metoda državne intervencije i državnih zahvata, čiji su temelji postavljeni prethodnim razvojem i, pre svega, politikom „nju-dila“.

Posle Drugog svetskog rata država je imala veliku ulogu u privrednom životu zemalja razvijenih tržišnih privreda. Izgradjena institucionalna infrastruktura tokom Drugog svetskog rata i sama privredna struktura nametali su potrebu državne intervencije u privredi. U skladu sa savremenom post-kenzijanskom teorijom determinisanosti nacionalnog dohotka, državna intervencija u privrednom životu sprečavala je da se u zemljama razvijenih tržišnih ekonomija pojave: 1) masovna nezaposlenost i neiskorišćenost ljudskih, tehničkih i prirodnih faktora proizvodnje; i 2) velika inflacija, odnosno ozbiljnija tržišno-monetarna nestabilnost.

Posle Drugog svetskog rata, strategija Zapadne Evrope bila je vrlo pragmatična. Države su vodile aktivnu politiku deviznog kursa. Kretanje kapitala je bilo vrlo precizno uređeno i regulisano. Konvertibilnost nacionalnih valuta u trgovinskim transakcijama uvedena je deset godina posle Drugog svetskog rata. Bez obzira na produbljavanje integracionih tokova, u zemljama Zapadne Evrope postojalo je upravljanje deviznim kursom u obliku mehanizma deviznih kurseva (Exchange Rate Mechanism - ERM) Evropskog monetarnog sistema. Dakle, ni posle stvaranja „jedinственог tržišta“ devizni kursevi se ne obrazuju na tržištu, nego uz intervenciju bilo organa Evropske unije, bilo pojedinih država članica. Sloboda kretanja kapitala u samoj Evropskoj uniji ostvarena je tek 1992. godine. Kontingentiranje, kontrola i subvencionisanje cena ključnih vrsta robe trajalo je dugo posle Drugog svetskog rata. U poljoprivrednoj politici kontrola cena i subvencije i danas ima ključnu ulogu.

Posle Drugog svetskog rata privreda SAD je funkcionisala većinom oslonjena na „ugradjene stabilizatore“: centralno regulisanje fiskalne politike, osiguranje u slučaju nezaposlenosti i javni rashodi. Primenjivani su mnogi, iako nešto revidirani oblici državnog regulisanja i balansiranja privrednih kretanja. Njima treba dodati krupne efekte tražnje na području lične potrošnje, investicija i međunarodne trgovine, koja je bila odložena zbog rata.

Posle prve dekade dolazi **Ajzenhauerova administracija**. Ajzenhauer je bio predstavnik shvatanja krupnog poslovnog sveta. Radi toga je njegova administracija sledila kurs unapredjenja interesa privatnog preduzetništva. Medjutim, sistem državnog regulisanja toliko je srastao sa samim sistemom funkcionisanja i esencijom američke privrede da ni rešenost republikanske administracije da ojača položaj privatnog preduzetništva nije dovela do napuštanja niti ukidanja bilo koje bitnije mere državnog usmeravanja privrednih kretanja. Tamo gde se baš insistiralo na promenama bilo je puno kolebanja, odlaganja i neodlučnosti u vezi sa svrsishodnošću sprovođenja promena. U takvoj situaciji Kenedijev ekonomski program je dočekan sa velikim odobravanjima. U njemu je bilo predviđeno vraćanje sistemu mera državne intervencije. To su bile antirecesione mere za oživljavanje ekonomskih aktivnosti i obezbedjenje punog korišćenja proizvodnih kapaciteta i ubrzanje privrednog rasta. Obezbedjeno je povećanje priliva sredstava uz niže dugoročne kamatne stope za uvećane državne investicije, izdatke za mašine i opremu u privatnoj industriji, za

stambenu izgradnju, ubrzanje programa javnih radova, angažovanje državnih sredstava u područjima gde postoji nedovoljno zaposlena radna snaga, proširenje osiguranja za privremeno nezaposlena lica, poboljšanje u programima starosnog, invalidskog i porodičnog osiguranja, kao i povećanje minimalnih nadnica. Takođe, predviđene su izmene u oporezivanju dohotka radi stimulisanja investicija u mašine i opremu, unapredjivanja školstva, zdravlja i naučnog istraživanja.

Program Kenedijeve administracije, koji je nazvan „**novi horizonti**“, predstavljao je kontinuitet sa razvojem državne intervencije koja je počela sa „**nju-dilom**“.

U privrednom životu zemalja razvijenih tržišnih ekonomija u razdoblju državnog kapitalizma od kraja Drugog svetskog rata do prve polovine osamdesetih godina država je imala četiri sledeće najvažnije uloge:

1) uloge koje je ostvarivala preko državnog sektora

2) uloge koje je ostvarivala preko državnog budžeta

3) uloge koje je ostvarivala intervencijom u poljoprivredi

4) uloge koje je ostvarivala preko planiranja privrednog razvoja i ekonomske politike.

3.3.1 Uloge koje država ostvaruje preko državnog sektora

Pod državnim sektorom podrazumeva se državna svojina koja može da bude potpuna, ili, pak, delimična - kada država raspolaže kontrolnim paketom akcija nekog preduzeća.

Državni sektor nastaje nacionalizacijom ili drugim sličnim merama i putem investicione aktivnosti države.

U zemljama Zapadne Evrope, u razdoblju od kraja Drugog svetskog rata do prve polovine osamdesetih godina, u državnom sektoru nalazilo se oko 40% industrijskih preduzeća.

Vujo Vukmirica, Kapital i socijalizam, „Naučna knjiga“, 1988, Beograd, str. 321. i 322.

U Austriji i Portugaliji u potpunoj državnoj svojini bilo je oko 60% industrijskih preduzeća, u Velikoj Britaniji i Španiji oko 40%, Italiji 30%, Švedskoj i Francuskoj 20%. U Austriji, državni sektor je obuhvatao 45% ukupne zaposlenosti u industriji; u Italiji oko 31%; u Norveškoj oko 22%; Švedskoj 20%, a najmanje u SR Nemačkoj, Belgiji i Holandiji - po 10%. Učešće zaposlenih u državnom sektoru u odnosu na ukupan broj zaposlenih u SAD, u razdoblju od 1950. do 1970. godine, poraslo je od oko 10,9 na 16%. U SR Nemačkoj je državni sektor najmanje razvijen, ali je zato država najveći investitor. U 1950. godini država je finansirala iz budžeta kapitalna ulaganja u iznosu od 2,5 milijarde maraka, a 1980. godine 60 milijardi maraka. U Francuskoj je 11. februara 1982. godine usvojen Zakon o nacionalizaciji. Po tom zakonu, pod državnu upravu je došlo preko 90% ukupnog potencijala poslovnih banaka i oko 3.500 preduzeća sa preko milion zaposlenih, odnosno oko 23% ukupnog industrijskog potencijala. Posle 1985. godine došlo je do delimične denacionalizacije.

Preko državnog sektora država je ostvarivala sledeće uloge:

a) Kontrolu nad monopolskim preduzećima.

b) Omogućavala je razvoj onih oblasti koje zahtevaju velike investicije koje se sporo otplaćuju i predstavljaju veliki rizik sa stanovišta ostvarenja profita. To su sledeće oblasti: atomska energija, kosmička tehnologija, elektronika i reaktivna tehnika, informatika, komunikacije, biotehnologija, novi materijali itd.

c) Ulogu učesnika u privredjivanju koji ostvaruje profit, i učestvuje u stvaranju nacionalnog

dohotka.

d) Državni sektor je omogućavao državi da preko njega ostvaruje makroekonomske ciljeve privrednog razvoja. To podrazumeva uticaj na formiranje određene privredne strukture u nacionalnoj privredi. Stimulisanjem, odnosno destimulisanjem ulaganja u državni sektor uticalo se na monetarnu i tržišnu stabilnost, kao i na postizanje određenog stepena zaposlenosti svih faktora proizvodnje.

3.3.2. Uloge koje država ostvaruje preko državnog budžeta

Državni budžet je godišnji plan prihoda i rashoda države i njenih organa. To je direktivan plan koji ima zakonsku snagu. Državni budžet se pravi na osnovu niza načela, principa i funkcija monetarne, fiskalne, finansijske, pravne, ekonomske, političke i socijalne prirode.

Učešće državnih rashoda u bruto domaćem proizvodu u zemljama razvijenih tržišnih ekonomija je u razdoblju od kraja XIX veka do prve polovine osamdesetih godina XX veka imalo tendenciju porasta. Takva tendencija je uočljiva i u periodu od kraja Drugog svetskog rata do prve polovine osamdesetih godina (tabela br. 1).

(u %)

	1880.	1929
Francuska	15	19
SR Nemačka	10	31
Japan	11	19

Švedska	6	8
V. Britanija	10	24
SAD	8	10

Tabela br. 1. Učešće državnih rashoda u bruto domaćem proizvodu

Uloge koje država ostvaruje preko državnog budžeta u privrednom životu zemalja razvijenih tržišnih ekonomija u posmatranom razdoblju mogu se podeliti u dve osnovne grupe. To su: **uloge koje je imala fiskalna politika, tj. budžetski prihodi, i uloge koje su imali budžetski rashodi.**

3.3.2.1. Uloge koje ima fiskalna politika - budžetski prihodi

1) Visina oporezivanja deluje na nivo nacionalnog dohotka i zaposlenost. Svako povećanje poreza znači smanjenje raspoloživog dohotka stanovništva. To vodi ka smanjenju izdataka za potrošnju. Kada se ne menja visina investicionih ulaganja, svako smanjenje potrošnje vodi ka smanjenju neto društvenog proizvoda i nivoa zaposlenosti. S druge strane, smanjenje poreza povećava raspoloživi dohodak i, u zavisnosti od sklonosti ka potrošnji, povećava ličnu potrošnju. Povećana potrošnja multiplikovano uvećava neto društveni proizvod i nivo zaposlenosti.

2) Fiskalnom politikom mogu da se ostvare određeni ciljevi u pogledu alokacije faktora proizvodnje. Povećanje, odnosno smanjenje poreza stimulatивно ili destimulatивно utiče na razvoj pojedinih privrednih grana. Na taj način može da se utiče na formiranje određene privredne strukture.

3.3.2.2. Uloge koje imaju budžetski rashodi

Glavni budžetski rashodi su: (1) transferni rashodi (socijalno i zdravstveno osiguranje, socijalna pomoć nezaposlenima, razne subvencije u privredi, isplata javnog duga); (2) rashodi za obrazovanje i nauku; (3) investicije od „javnog značaja“, (4) vojni izdaci, i (5) izdaci za administraciju.

Uloge budžetskih rashoda su:

1) Visina budžetskih rashoda deluje na nivo nacionalnog dohotka i nivo zaposlenosti. Jedan od budžetskih rashoda su javni radovi, tj. državne investicije. Povećanje državnih rashoda na javne radove povećava ukupnu proizvodnju i zaposlenost jer ponovno trošenje primljenih dohodaka izaziva multiplikatorske efekte na obim proizvodnje, nacionalni dohodak i samim tim i na zaposlenost. Na taj način, budžetski rashodi na javne radove su postali jedno od glavnih sredstava antidepresione ekonomske politike. Suprotno, u uslovima visoke privredne konjunktore i poremećene ravnoteže čiji je izraz pojava inflacije, smanjenje državnih investicija omogućava vraćanje privrede u ravnotežno stanje.

2) Jedan od oblika budžetskih rashoda su i sredstva sa kojima se država na tržištu pojavljuje i kao veliki kupac i potrošač. Na taj način država utiče na odnose ponude i tražnje pojedinih proizvoda.

Preko budžeta, država može da doprinese održavanju takvog nivoa ukupne efektivne tražnje koji je dovoljno visok da spreči recesiju i masovnu nezaposlenost, ali ne suviše visok da dozvoli pojavu visoke inflacije. U tom smislu, u zavisnosti od potreba, država može da primenjuje antidepresionu, tj. ekspanzionu ili antiinflacionu, tj. kontrakcionu fiskalnu politiku. Antidepresiona politika se sprovodi na dva načina: (a) povećanjem državne investicione potrošnje i ostalih vidova potrošnje, i (b) smanjenjem poreza, što vodi ka povećanju lične potrošnje. Oba načina utiču na uvećanje nacionalnog dohotka i zaposlenosti. Antiinflaciona tj. kontrakciona politika se sprovodi upravo suprotno. Smanjuju se javni rashodi, a time i investicioni i ostali vidovi potrošnje i povećavaju porezi, čime se smanjuje lična potrošnja.

Zemlje razvijenih tržišnih ekonomija su do prve polovine osamdesetih godina ovog veka vodile većinom ekspanzionu fiskalnu politiku. Ta politika je imala za posledicu povećanje budžetskih rashoda iznad budžetskih prihoda i pojavu budžetskog deficita (tabela br. 2).

(u % bruto domaćeg proizvoda)

	1960-64.	1965-
SAD	-0.7	-0.6
V. Britanija	-0.7	-1.1
SRN	-0.6	-0.6
Francuska	-0.3	-0.7
Italija	-2.1	-3.8
Holandija	-0.6	-2.2
Švedska	-0.1	0.9

Tabela br. 2 - Deficit državnog budžeta zemalja razvijenih tržišnih ekonomija

Izvor: IFS, Yearbok, 1987. i World Development Raport, 1986.

3.3.3. Uloge koje država ostvaruje intervencijom u poljoprivredi

Države razvijenih tržišnih ekonomija pridaju veliki značaj razvoju poljoprivrede. One pribegavaju različitim oblicima intervencije u poljoprivredi. To su sledeće intervencije: (a) sistem podržavanja cena; (b) takozvani sistem „deficiency payments“; (c) direktno subvencioniranje dohodaka; (d) sistem sniženja troškova proizvodnje.

a) Sistem podržavanja cena je posebno razvijen u SAD. Osnovna karakteristika ovog sistema je da poljoprivredni proizvođači mogu da biraju da li će svoje proizvode da prodaju državnoj agenciji po garantovanoj ceni ili po tržišnim cenama. Ako su tržišne cene niže od garantovanih, državna agencija za otkup poljoprivrednih proizvoda je obavezna da otkupi sve ponudjene količine.

b) Sistem „deficiency payments“ se primenjuje u Engleskoj. Budući da u Engleskoj nisu postojale nikakve protekcionističke mere za uvoz poljoprivrednih proizvoda, država se obavezala da domaćem proizvođaču plaća razliku između niže, uvozne, i više, garantovane cene domaćeg proizvođača.

c) Sistem direktnog subvencioniranja niskih dohodaka primenjuje se u Švedskoj i Norveškoj.

d) U nekim zapadnoevropskim zemljama država preduzima čitav niz mera za sniženje troškova proizvodnje u poljoprivredi. To najjednostavnije čini tako što stimuliše jeftinu proizvodnju poljoprivredne mehanizacije, veštačkih đubriva i semena.

3.3.4. Uloge koje država ostvaruje preko planiranja privrednog razvoja i ekonomske politike

Preko planiranja privrednog razvoja i ekonomske politike, država ostvaruje ulogu najodgovornijeg subjekta za celinu privrednog života u ekonomiji jedne zemlje. Prema zvaničnim publikacijama Ujedinjenih nacija, na pojavu ekonomskog planiranja u zemljama razvijenih tržišnih ekonomija uticalo je više faktora. Prvo, uočena je potreba za globalnim uvidom u privredni život. To je omogućio napredak savremene makroekonomske teorije i analize i njene praktične primene u društvenom računovodstvu, input-output (engl. input - output) bilansiranju i tehnici projektovanja. Drugo, sa porastom uloge države u privrednom životu rasla je i njena objektivna odgovornost za celinu privrednog života. Treće, u izmenjenim uslovima privredjivanja, pojavi monopola, brzom tehnološkom razvoju i strukturnim promenama u privredi sam tržišni mehanizam je sve manje uspevao da razrešava privredne probleme i da bez planiranja obezbedi brz privredni razvoj.

Economic planing in Europe, Geneve, 1965

U već pomenutoj studiji UN, privredno planiranje u razvijenim tržišnim ekonomijama definiše se kao proces u kome se:

a) utvrđuju glavni ciljevi ekonomske politike i naznačuju prioritete;

b) na osnovu definisanih opštih ciljeva, utvrđuje kompleks eksplicitnih, konzistentnih i kvantitativnih ciljeva ekonomskog razvoja u određenom razdoblju kao što su: 1) kvantitativne analize i projekcije tekućih i budućih stopa i proporcija razvoja privrede; 2) procena raspoloživih proizvodnih izvora, analiza relevantnih međuzavisnih varijabli i istraživanje dejstva prihvaćenih alternativa;

c) u pogledu ciljeva privrednog razvoja i ekonomske politike utvrđuju mere za ostvarivanje planskih zadataka.

U prvim posleratnim, tzv. „planovima za rekonstrukciju“, Francuska, Holandija i Norveška su postavljale jednu vrstu ciljeva koji su se razlikovali od ciljeva u kasnijim „planovima za razvoj“. U privrednim planovima Švedske više su naglašeni ciljevi anticikličnog karaktera.

U svom prvom posleratnom planu (1947-1953), Francuska je stavila akcenat na obnovu, oživljavanje i rekonstrukciju ratom porušene privrede i to prevashodno u šest osnovnih sektora: u sektorima uglja, električne energije, čelika, cementa, poljoprivrednih mašina i transporta. Radi ostvarivanja planskih ciljeva, vlada Francuske je u ovom razdoblju upotrebljavala i mere direktne kontrole u oblastima alokacije sirovina, dodeljivanja kredita, kontrole cena, racionisanog snabdevanja osnovnim životnim namirnicama, kontrole zapošljavanja i imigracije radne snage, izdavanja građevinskih dozvola i sl. U narednim planovima opadao je značaj ovakvog sistema direktne kontrole. Drugi plan (1954-1957) imao je za cilj povećanje proizvodnje osnovnih sektora. Treći plan (1958-1961) istakao je potrebu ostvarenja privredne ekspanzije uz zadržavanje monetarne stabilnosti, uravnoteženog platnog bilansa i obezbeđenja pune zaposlenosti.

Pier Masse, Francuski metod planiranja, Zbornik radova, II deo, prevod centra za dokumentaciju Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 1969. god., str. 101-102.

Većina zemalja razvijenih tržišnih ekonomija tokom sedamdesetih godina u svojim planovima menja osnovne ciljeve. Umesto ekonomskog rasta, cilj je kvalitet života. Tako, na primer, „Osnovni ekonomski i socijalni plan Japana za 1973-1977. godinu“ kao osnovni cilj ističe prelazak od ekonomije orijentisane na proizvodnju na ekonomiju orijentisanu na potrošnju.

U razvijenim tržišnim ekonomijama, država ima posebnu ulogu u oblasti vođenja monetarno-kreditne politike. U većini zemalja kreditno-monetarnu politiku sprovode centralne banke, koje su nezavisne u odnosu na vladu.

Do osamdesetih godina centralne banke su, u skladu sa stavovima savremene postkejsijanske makroekonomske politike, povećavale obim novca i kredita u razdoblju pada stope privredne aktivnosti i zaposlenosti (ekspanziona monetarna politika) i, suprotno, smanjivale obim novca i kredita kada preterana ukupna potrošnja pretili da proizvede inflatorne tendencije (kontrakciona monetarna politika).

U razdobljima duboke depresije, sredstva monetarne politike, kao što je između ostalih sredstava i manipulisanje kamatnom stopom, nisu dovoljno efikasna. U vreme Velike ekonomske krize tridesetih godina pokušaji centralnih banaka da smanje kamatnu stopu i

pokrenu nove investicije doživeli su neuspeh. Energične mere u monetarnoj politici treba preduzeti na početku krize. Tako, na primer, u vreme recesije u privredi SAD 1953–1954. godine, posle Korejskog rata, monetarni organi su hitno počeli da sprovode ekspanzionu monetarnu politiku, podstakli investicije i sprečili ulazak privrede u depresiju.

Pored navedenih, u zemljama razvijenih tržišnih ekonomija, država ima još niz drugih uloga. U okviru ekonomske politike uz monetarnu, fiskalnu i kamatnu politiku, država vodi i politiku cena, politiku zarada, politiku deviznog kursa i politiku ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Država ima regulativnu ulogu i u utvrdjivanju pravila ponašanja na tržištima robe i usluga, tržištu radne snage, tržištu kapitala, tržištu novca i na deviznom tržištu. Uloga države je nezamenljiva i u vodjenju socijalne politike. Poseban značaj ima uloga države da svojim aparatom vlasti i prinude zaštiti instrumente privrednog sistema i tržišnih institucija.

3.4. LIBERALISTIČKI REFORMIZAM DRŽAVNOG KAPITALIZMA I EKONOMSKA MISAO

U prvoj polovini osamdesetih godina prošlog veka u razvijenim tržišnim ekonomijama došlo je do velikih promena. Nastale su duboke promene u odnosu snaga pri raspodeli nacionalnog dohotka, kontroli tržišta od strane države i monopola, uslovima brzih tehnoloških izmena i izmena u privrednoj strukturi, izmeni prirode nezaposlenosti i ponašanja najamnina, dominaciji finansijske sfere i finansijskog kapitala itd. Zemlje razvijenih tržišnih ekonomija sve teže su uspevale da istovremeno ostvare tri osnovna cilja razvoja: stabilnost, dinamičan ekonomski rast uz optimalnu stopu rasta, punu zaposlenost svih faktora razvoja i, po mogućnosti, dovoljno uravnotežen platni bilans. Osnovna dilema je bila: ili stabilnost privrede i cena, ili dinamičan i inflatorno opterećen ekonomski razvoj. Ili visoka zaposlenost uz nestabilnost, ili stabilizacija privrede uz visoku nezaposlenost i obaranje stope ekonomskog rasta.

Navedene promene u privrednom životu zemalja razvijenih tržišnih ekonomija i **stagflacija - ta dvoglava neman koja objedinjava masovnu nezaposlenost i visoke stope inflacije**

predstavljali su veliki izazov za ekonomsku misao. U tom smislu, došlo je i do preispitivanja uloge države u privrednom životu zemalja razvijenih tržišnih ekonomija.

J.E.Miede, Stagflation: Wage - Fixing, vol. I, George Allen and Unwin, London, 1982.

Zaoštavanje stagflacionih protivurečnosti je kejnsovsku ekonomsku misao dovelo u krizu. Uvodi se alternativa neokejnsovstvo -monetarizam. Na toj osnovi dolazi i do oštre polarizacije između vladajućih koncepcija ekonomske politike. U uslovima rastućih budžetskih deficita, rastuće nezaposlenosti i inflacije, nezadovoljavajućih rezultata deflacione politike i politike dohotka kao dva osnovna metoda antiinflacione politike u šezdesetim i sedamdesetim godinama, kejnsovska ekonomska politika pokušava da, ne odstupajući od svojih osnovnih opredeljenja, uvede i elemente monetarističkih recepata, radi obuzdavanja inflacije. Moderni konzervativizam započinje kao rezultat kritike socijalne države „nju-dil“, Džonsonove „Great Society“ i Niksonovog „imperijalnog predsednikovanja“.

S. Nikitin, Inflacija narubeži 80-h godov, Voprosy ekonomiki 3/82, str. 115-124.

Zbornik radova Konservativismus, Eine Gefahr fur die Freiheit?, Piper und Co. Verlag, München, 1983.

Za kejnsovce inflacija se javlja kada je agregatna tražnja veća od ponude robe i usluga. Antiinflaciona politika nastoji da smanji preteranu tražnju povećanjem poreza i kamatnih stopa i smanjenjem javnih radova.

Za monetariste inflacija je monetarna pojava. Inflacija, recesija, nezaposlenost i kriza platnog bilansa, proističu iz pogrešne politike novca koja dovodi do bržeg rasta novca u opticaju od rasta proizvodnje. Fridman smatra da porast investicija iznad štednje, pritisak nadnica, profita i materijalnih troškova i porast budžetskih deficita proizvode inflaciju. Odstupanje emitovane količine novca od tražnje realnih stokova novca vodi ka inflacionim procesima. Antiinflacionom politikom treba smanjiti javne rashode, poreze i javne zajmove, vršiti strogu kontrolu prirasta novčane mase i napustiti politiku dohotka, odnosno politiku kontrole cena i zarada. Monetaristička teorija inflacije se zasniva na kvantitativnoj teoriji novca. Promena količine novca u opticaju determiniše agregatnu tražnju i proizvodi promene u nivou cena. Ovaj teorijski model o uzrocima inflacije podrazumeva implicitnu pretpostavku o potpuno konkurentnom tržištu.

L. Yeager, Monetary Policy and Economic Performance, Washington, 1972, str. 13.

M. Fridman, The Counter-Revolution in Monetary Theory, Occasional Papers, No. 33,

1976, str.6.

Kejnsijanci tvrde da je monetarna politika neefikasna za obuzdavanje troškovne inflacije. Ova inflacija se može sprečiti fiskalnom politikom i politikom dohotka. Monetaristi smatraju suprotno: samo monetarna politika može da stabilizuje privredu, jer cilj budžetske politike je jedino realokacija privrednih resursa. Fiskalna politika ima drugorazredni značaj u ostvarivanju kratkoročne stabilizacije cena. Povećanje fiskalnih prihoda ne mora obavezno da vodi smanjenju investicija i tražnje.

Kada je u pitanju nezaposlenost, kejsijanci polaze od tzv. Filipsove krive. Filips je izvršio empirijsku analizu odnosa između nezaposlenosti i stopa promene nominalnih nadnica. Cilj mu je bio da dokaže stabilnost dugoročne relacije između nezaposlenosti i inflacije. Stabilnost Filipsove krive pruža mogućnost ekonomskoj politici da vrši izbor između stope nezaposlenosti i inflacije. Pristalica neokejsijanizma, Mid (J.E. Meade), ukazuje na činjenicu da je Kejns analizirao nezaposlenost kao fenomen slabe ukupne tražnje iz vremena Velike ekonomske krize tridesetih godina. Stagflaciona nezaposlenost iz sedamdesetih godina je drugačija. To je strukturalna nezaposlenost. Zato Mid smatra da nezaposlenost treba lečiti po sektorima.

A.W. Philips, The Relation Between Unemployment and the Rate Change of Money Wage Rates in the United Kingdom 1962-1975, *Economica*, Vol. 25, 1978.

Razmatrajući problem nezaposlenosti, monetaristi odbacuju Filipsove dokaze o stabilnosti dugoročne relacije između nezaposlenosti i inflacije. Ne postoji dugoročan i stalan izbor između nezaposlenosti i inflacije. Polazeći od nestabilnosti Filipsove krive, monetaristi se vraćaju klasičnoj teoriji tržišta rada. Po toj teoriji, država treba da se povuče iz oblasti regulisanja odnosa na tržištu radne snage. Na taj način se stvaraju uslovi za slobodno delovanje odnosa ponude i tražnje radne snage. To vrši pritisak na radnike da prihvate niže nadnice, uskladjuje ponudu radne snage sa njenom tražnjom i smanjuje nezaposlenost.

Dakle, za razliku od kejsijanaca, monetaristi smatraju da je inflacija štetnija od nezaposlenosti. Oni veruju da slobodno tržište radne snage, bez intervencije države, vodi ka punoj zaposlenosti. Takođe, veruju u pravilo da smanjenje stope rasta novčane mase ograničava potencijalnu stopu inflacije, jer lišava privredu dopunskih likvidnih sredstava koja izazivaju inflaciju. Kejsijanci regulišu veličinu agregatne tražnje preko kamatnih stopa i

fiskalne politike.

Operativni monetarizam praktično je zaživeo kao tačerizam u Velikoj Britaniji od 1979. i reganizam u SAD od 1980. godine. Neokejnsijanska ekonomska politika nije uspela da suzbije inflaciju i nezaposlenost. Britansko-američki monetarizam sadrži elemente fridmanovskog monetarizma, monetarizma racionalnih anticipacija i monetarizma ekonomije ponude.

J. Ribout, Monnaie, Grandes nations, pas beaucoup d'idees, Revue politique et parlementaire, juli-avgust 1981.

U skladu sa osnovnim postavkama monetarističkog učenja, u Velikoj Britaniji i SAD su smanjeni porezi i socijalna davanja, limitirani budžetski deficiti, ukinute subvencije javnim preduzećima itd. Osnovni cilj je bio da se obori inflacija. Tačerizam je doneo naglo smanjenje državnog učešća u privredi, restrikciju novca i kredita i opadanje visine nadnica. U privatnom sektoru su smanjeni porezi, ukinuta je kontrola dividendi, cena i svih ograničenja u deviznom sistemu. Uvedena je potpuna sloboda izvoza kapitala, smanjeni su državni izdaci i investicije, izvršena je denacionalizacija pojedinih podržavljenih grana, uvedeno zakonsko ograničenje Trade Union-a i vodjena je politika precenjene funte.

Za razliku od britanskog praktičnog monetarizma u kome dominira Fridmanovo učenje, Reganov operativni monetarizam predstavlja mešavinu integralnog monetarizma (Mayer, Cagen i Meltzer), monetarizma racionalnih anticipacija (Lukas, Sargent i Wallace) i niskih nadnica (Fisher, Phelps i Taylor) i monetarizma ekonomije ponude (Volcker, Feldstein, Wallich i Kaufman) uz primese eklekticizma Medjunarodnog monetarnog fonda.

Reganova nova ekonomska politika dovela je u pitanje rezultate politike kejsijanske revolucije. Ona je suprotna „nju-dilu“. To je ekonomska kontrarevolucija ili Contre-Reforme. „Nju-dil“ je bio odgovor na Veliku ekonomsku krizu tridesetih godina, a reganizam je odgovor na stagflaciju sedamdesetih godina. Za razliku od kejsijanaca, reganomisti u odnosima između rada, štednje i investicija u potpunosti povlače državnu intervenciju, demontiraju socijalnu državu i smanjuju fiskalne prihode i javne rashode.

Ch. Stoffaes, La Reaganomie: fondements doctrinaux et dimensions internationales, Economie

et prospective 9/82.

Danas se u zemljama OECD primenjuju dva modela monetarne kontrole. Prvi se primenjuje u SAD, Kanadi, Velikoj Britaniji i Holandiji. Osnovna karakteristika ovog modela je u tome što se monetarna kontrola vrši variranjem količine novčane mase u opticaju. Drugi model se koristi u Francuskoj, Italiji, Japanu i SR Nemačkoj. Njegova karakteristika je da se monetarna kontrola vrši variranjem visine kamatne stope.

U SR Nemačkoj, Belgiji, Italiji i Japanu primenjuju se od 1981/82. god. kombinovani monetarizam sa kejsnizamom. Medjutim, kejsnizam u SR Nemačkoj, preko politike monetarne stope, rasta kamatnih stopa, plivajućeg kursa marke, kresanja budžetskih rashoda i smanjenja poreza, postepeno sve više liči na američko-britanski monetarizam. Nemački, a i japanski koncept ekonomske politike sve je bliži monetarizmu nego kejsnizmu. Tipičan kejsnizam postoji u Francuskoj, Grčkoj i Španiji. Modifikovani kejsnizam, sa pojedinim elementima monetarizma, egzistira u Švajcarskoj, Švedskoj, Austriji, Danskoj i Norveškoj. I Japan je počeo da primenjuje elemente monetarizma. Smanjuje novčanu masu u opticaju, javne investicije i nadnice.

Karl Kulne, Internationale Konfrontation der Wirtschafts Doktrinen. Ein Laborinstitest zwischen Monetarismus und Franco-Neokeynesianismus, Gemerkschaftliche Monatshefte, oktobar 1981. god.

Dakle, u prvoj polovini osamdesetih godina zemlje razvijenijih tržišnih ekonomija primenjuju antiinflacionu restriktivnu monetarnu politiku. Borba protiv inflacije dobija prioritet u odnosu na borbu protiv nezaposlenosti, pa makar to bilo i po cenu recesije.

Monetaristički pristup u vodjenju ekonomske politike postavio je temelje nove privredne filozofije. Tu filozofiju jedni nazivaju novi konzervativizam, a drugi liberalistički reformizam.

a) Smanjuju se javni sektor i državne investicije. Vrši se reprivatizacija znatnog dela javnog sektora.

b) Menja se odnos izmedju države i monopola. Novi odnosi izmedju države i monopola ne idu na „demontažu“ države, već na izmenu ciljeva i mera državne intervencije u oblasti monopolističkog kapitala.

c) „Ekonomija ponude“ se bori protiv državnog intervencionizma preko smanjenja deficita budžeta, a na teret davanja za socijalno, penziono i zdravstveno osiguranje, pomoć za razvoj nerazvijenih, za očuvanje životne sredine i sl. Međutim, vojni rashodi se ne menjaju. U tom smislu korporacije i krupni kapital se rasterećuju poreskih davanja što treba da podstakne sklonost ka investiranju i povećanju proizvodnje.